

EPIKA FRANJE MARKOVIĆA

(IZMEĐU TRADICIJE I INOVACIJE)

Dunja Fališevac

I.

U književnom opusu Franje Markovića naracija u stihu, epska djela različite žanrovske strukture s narativnom dominantom zauzimaju gotovo istovrijedno, ako ne i istovrijedno mjesto kao i dramski segment njegova opusa. Dokazuje to već i sâm popis Markovićevih narativnih djela u stihu: epici pripada idilski spjev odnosno stihovana pripovijetka *Dom i svijet*, djelo nastalo 1865. godine, u pjesnikovoj ranoj mladosti, zatim lirsko-epske balade (*Zla kob*, *Lasta i jaglac*, *U svetu zemlju*, *Majčina dušica*, *Vječni oganj*, *Vrzino kolo*, *Šaš-polje*, *Zvono iz dubine*, *Zadnja zdravica*, *Zlatna kupa*, *Tri vijenca*, *Grob jedinca*, *Zvijezda večernjica*); kraći spjev *Povratak pod hrvatskog kralja* također je pripovjednog karaktera. Sva navedena djela nastala su u pjesnikovoj mladosti, a objavljena su u knjizi *Iz mladih dana. Pjesme izvorne i prevedene Franje Markovića* (Zagreb 1883). Godine 1868. objavljuje Marković petodijelni povijesni spjev *Kohan i Vlasta*, u književnoj historiografiji generički karakteriziran kao bajronovski poetski roman odnosno kao povijesni spjev.

Osim navedenih originalnih epskih djela, o Markovićevo interesu za naraciju u stihu, ponajprije onu romantičkog, lirskog i baladnog karaktera, svjedoče i prijevodi iz poljske književnosti. Već u mladosti preveo je on ova djela: A. Mickiewicz: *Alpuhara*; Farys; J. Słowacki: *Otac kužnih u El-Arišu*; A. Malczewski:

Marija (svi prijevodi objavljeni su u navedenoj knjizi *Iz mladih dana*), a poslije je povremeno u "Vijencu" objavljivao još neke prijevode iz poljske književnosti.¹

I u svojim teorijskim, estetičkim, književnokritičkim i književnopovijesnim radovima Marković se bavio problemima naracije u stihu. Kao i u analizi dramskih djela, tako je i u prosudbi epskih djela — spjeva, balade i romance — Franjo Marković primjenjivao kategorije petorih osnovnih estetskih oblika što ih je iznio u *Razvoju i sustavu obćenite estetike* (Zagreb 1903.)²: "oblik jačine (snage, životnosti), oblik sklada i sumjernosti (simetrije), oblik priličja (osobinske obilježnosti), oblik skladnog izmira i oblik pravilnosti", smatrajući da su navedene kategorije oni prvotni estetički oblici koji determiniraju ljepotu svih, pa i epskih 'umotvorina'. Navedenim je parametrima i pomoću navedenog estetičkog instrumentarija Franjo Marković opisivao epska djela u brojnim poetičkim, književnoteorijskim i književnopovijesnim radovima, analizirao njihovu strukturu i značenje, primjerice u studijama: *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana* (Zagreb 1880); *Predgovor Smrti Smail-age Čengićića* (Zagreb 1905); *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci* (Zagreb 1899). Sve navedeno pokazuje da naracija u stihu, stihovana epika za Franju Markovića predstavlja, uz rod dramsko, na određeni način "ogledan" književni rod, rod koji na najprimjereniji način izražava i oblikuje nepromjenljivu i vječnu ljepotu. Slijedio je pritom Marković — kako je to već nebrojeno puta pokazano — estetička stajališta svojega učitelja Roberta Zimmermanna i njihova zajedničkog učitelja J. F. Herbarta, a koja su estetička stajališta obilježena polemičkim odnosom prema klasičnoj njemačkoj filozofiji, osobito prema Schellingovoj i Hegelovoj estetici: "Način umovanja o ljepoti i umjetnosti koji Marković slijedi obično se u povijesnim pregledima estetike nazivlje formalističkim. To će reći da se u njegovu vidokrugu ne razmišlja o supstancijalnoj naravi ljepote, onako kako to radi idealistička estetika, za koju je ljepota predočivanje apsoluta u konačnom. Formalizam Herbartov i Zimmermannov polazi naprosto od činjenice da postoje pojmovi koji nisu shvatljivi ni logički ni metafizički, nego pomoću suda ukusa. Takav sud zahtijevaju oni zahvaljujući svojim formalnim obilježjima. Tu temeljnu misao formalističke estetike izrazio je Marković ovim riječima: 'Način kako se naše mišljenje drži prema zbiljskom stvarstvu dvojak je: jedan je spoznajan, teorijski, a drugi nespoznajan, estetički. Teorijsko motrenje stvari ide za tim da steče pomisli, koje će biti istinite prilike stvarim, a estetičko motrenje ne ide za pomislama, koje bi bile istinite prilike, nego za pomislama, koje će biti puki milotni lici, t. j. za

pomislima koje će uzrokovati miloćutje u našoj svijesti.’ (*Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb 1903, str. 226).” I dalje: “Za formaliste je, međutim, neumjetnički ostvarena ljepota, ljepota o sebi, primarnija od ljepote ostvarene radom umjetnosti. Marković tako govori o ljepoti zvjezdanoga neba, krajolika, oluje na moru. Na isti mu se način momenti tragičke ljepote otkrivaju kao objektivna obilježja činjeničnih povijesnih zgoda. Markoviću su, na primjer, tragični pojedini događaji iz rimske povijesti, a i štošta iz nacionalne povijesti.”³ Tako Franjo Marković i epskim, narativnim djelima u stihu utvrđuje estetske osobine ukoliko opjevavaju događaje i likove koji su uzvišeni i tragični sami po sebi i ako ispunjavaju određene formalne zahtjeve esetskog. Pa iako je za Markovića *dramsko* najuzvišeniji i u estetskom pogledu najsavršeniji književni rod, budući da je ono u svom logičnom i povijesnom putu ovisno o razvoju epsko-lirskih oblika, konkretno balade i romance u pojedinom narodu odnosno kulturi, on i pojedinim narativnim vrstama osigurava visoko mjesto u svojim estetičnim analizama i procjenama. Primjerice, analizirajući različite vrste balada i romanci Marković će konstatirati da je jedino Britanija mogla roditi Shakespearea, najvećeg dramatika svijeta, jer njegove drame nisu ništa drugo nego “velike savršene balade englesko-škotske”. U drami, naime, vidi Marković spoj lirskog i epskog, “čuvstva i razuma”, “ženske i muške strane”, a to je “vrhunac čovjeka i čovječanstva” jer se u tom rodu zrcali cijeli svijet.⁴

Markovićeve estetičke koncepcije nedvojbeno su utjecale i na njegovo vlastito stvaralaštvo, kako dramsko tako i epsko. Uostalom, on je pisac koji “(...) spada među rijetke pisce koji su norme vlastitog književnog rada pokušavali izvesti iz pojmova dobivenih teoretski”, pisac u kojega se “(...) između njegovih pjesničkih djela i njegovih estetičkih znanja uspostavio zanimljiv odnos uvjetovanosti”, pisac kojega je “književni rad, započet još u mladosti, potaknuo (...) na upoznavanje sa suvremenim estetičkim doktrinama, a one su mu opet dale pojam ljepote koji je on potom nastojao ozbiljiti u svojim tragedijama, baladama, romancama i lirskim pjesmama.”⁵

I u vlastitu književnom stvaralaštvu kao i u teoretskim pogledima rod *epsko*, odnosno pojedini epski žanrovi, imaju za Markovića visokohijerarhizirani status jer ponajbolje mogu izraziti one poetološke, estetičke i svjetonazorske koncepcije koje književnost, a za Markovića to znači visoka, elitna, aristokratska, klasična književnost mora izražavati uvijek i u svakom vremenu.

No, nije epskom Marković namijenio važnu ulogu samo zbog razloga proizašlih iz njegovih formalno-estetičkih koncepcija. Interes za naraciju u stihu,

naime, može se tumačiti Markovićevim razumijevanjem uloge književnosti u kontekstu književne kulture 70-tih i 80-tih godina, kada i nastaje većina Markovićevih epskih djela. U to doba javlja se, naime, u hrvatskoj kulturi generacija odgojena u duhu preporodnih ideala, ali radikalnija u demokratskim i slobodoumnim težnjama. pisci te generacije od ilirizma su naslijedili shvaćanje da se književnost mora baviti određenim izvanknjiževnim zadacima, ponajprije da mora biti “u funkciji konstituiranja moderne hrvatske nacije”.⁶ No, iako su zadaci koje su pisci ove generacije namijenili književnosti bili istovjetni ili vrlo slični onima koje je književnosti postavilo i preporodno doba, načini na koji su se ti zadaci u ovom razdoblju u književnosti ostvarivali bili su različiti: dok književnost preporodnog razdoblja karakterizira orijentacija na klasicističke i predromantičke, rjeđe romantičke stilske grupacije europskih književnosti, kao i oslon na renesansno-baroknu tradiciju hrvatske književnosti,⁷ književnost pedesetih i šezdesetih godina “(...) iskazuje naglašenu orijentaciju na stil usmene predaje i evropski, napose slavenski, romantizam (...)”.⁸ Franjo Marković svojim epskim ostvarenjima pripada, bez dvojbe, onoj književnoj struji koja se oslanjala isključivo na poetološke koncepcije slavenskog romantizma. A budući da je romantizam u slavenskim zemljama ostvario epske vrste, ponajprije moderno strukturiran spjev i baladu, vrste koje — po Markovićevu sudu — nisu bile dotad ostvarene i u nacionalnoj književnosti, svoja je narativna djela pisao on s gotovo programskom zamisli da u hrvatskoj književnosti popuni lakune koje su u mladoj hrvatskoj književnosti postojale i tako ostvari onu generičku punoću koju svaka književna kultura mora posjedovati kako bi bila klasična, velika nacionalna kultura. Markovićeva epska i epsko-lirska, narativna djela u stihu ostvaruju određeni program, bilo poetološko-estetičke naravi bilo izvanknjiževnog — nacionalnog ili socijalnog — karaktera: svako njegovo epsko djelo implicitno odgovara i na estetička a isto tako i društveno-nacionalna pitanja te pokazuje kakvu je ulogu i funkciju Marković namijenio književnosti u mladom hrvatskom građanskom društvu; isto tako, iz svakog se njegova djela može odčitati svijest o određivanju onih kulturoloških okvira unutar kojih bi se suvremena, modernija hrvatska književnost trebala oblikovati. Sve navedeno Markovićevim epskim — kao uostalom i dramskim — djelima daje karakter svojevrsnih poetičkih i kulturoloških programa i manifesta.

II.

U epu *Kohan i Vlasta* Franjo Marković opjevava temu iz života starih bodričkih Slavena koji su živjeli na područjima današnje Poljske i njihovu borbu protiv Nijemaca i germanizacije. U tradiciji Kollárove ideologije slavizma i Herderovih koncepcija o Slavenima, Markovićev povijesni spjev i poetološki i ideološki nastaje pod utjecajem Mickiewiczova *Konrada Wallenroda*⁹ i njegove političke filozofije. Oblikujući u epu ne samo sliku povijesti u duhu romantičarskog historicizma, nego i nudeći sliku političke suvremenosti, Markovićev *Kohan i Vlasta* ocrta kompleksnu sliku političkih i socijalnih odnosa dvaju naroda (Slaveni i Nijemci). Tema koja se opjevava u *Kohanu i Vlasti* nedvojbeno je imala aktualne konotacije aludirajući na društvenopolitičku suvremenost, izražavajući socijalne, egzistencijalne ali i političke probleme onodobne hrvatske zbilje. Rješenje koje spjev nudi vizija je romantički i mesijanistički shvaćenog slavenstva. *Kohanom i Vlastom* Franjo je Marković u hrvatskoj književnosti stvorio relativno inovativan epski model, djelo koje se vrlo angažirano odnosi prema političkoj stvarnosti Hrvatske, a u poetološkom je pogledu izrazito moderno, utemeljeno u mnogo većoj mjeri na stranim nego na domaćim književnim uzorima. Likom Kruvoja, pričom o njegovoj fatalnoj tajni, fabularnim linijama koje tematiziraju možebitni incest, vizionarskim i mesijanskim slikama slavenstva, panoramski oblikovanim vizijama buduće slavenske sloge i bratstva, kao i uvođenjem 11-eraca kao zamjene za u onodobnoj naraciji u stihu prošireni 10-erac, Marković oblikuje visokoestetizirani ep koji teži dosegnuti klasična epska djela slavenskih, ponajprije poljske književnosti.¹⁰

Franjo Marković tvorac je još jednog epskog žanra — idiličnog epa odnosno stihovane novele ili pripovijetke *Dom i svijet*, djela u kojem se opisuje vrlo bliska prošlost, gotovo suvremenost: priča je to o sudbini hrvatskog intelektualca na pozadini burnih povijesnih i političkih događaja u Europi i porobljenoj Hrvatskoj, priča u kojoj se oslikava niz portreta hrvatske provincije i tako prikazuje socijalna struktura hrvatskog građanstva. Uzori i poticaji i za ovo djelo Markoviću su bili slavenski pisci, ponajprije Mickiewiczev *Pan Tadija*, u manjoj mjeri Puškinov *Evgenij Onjegin*, dakle klasična djela slavenske romantike.

I Markovićeve balade, bilo da opjevavaju tragične sudbine pojedinca (*Lasta i jaglac*, *Majčina dušica*, *Zlatna kupa*, *Tri vijenca*, *Zvono iz dubine*, *Šaš-polje*), bilo da oblikuju filozofske ili nacionalnofilozofske teme (*U svetu zemlju*, *Zla kob*,

Vječni oganj, Vrzino kolo, Zadnja zdravica) nastaju u slijedu baladeskne književnosti zapadnoeuropske a još više slavenske, ponajprije poljske romantike (A. Mickiewicz, J. Słowacki, Z. Krasiński).¹¹

Uzori, poetičke koncepcije, tematika, značenje i smisao navedenih narativnih djela u stihu — svi ti elementi svjedoče da Franjo Marković — za razliku od suvremenih epskih pjesnika, primjerice, za razliku od Luke Botića koji je folkornu epsku baštinu shvaćao kao poetološki imperativ, ili pak za razliku od starijeg Antuna Paskoja Kazalija, čiji je poetički program bio usmjeren na tematiziranje individualne egzistencije, njezine afektivnosti i emocionalnosti, ili pak za razliku od nešto mlađeg Augusta Šenoe, koji programatski stvara hrvatsku prozu želeći u nacionalnu književnu kulturu uvesti sve, i najšire slojeve hrvatskog društva — oblikuje svoja narativna djela na visokoestetičkim poetološkim i žanrovskim normama te književnosti namjenjuje istodobno uzvišene, nacionalnodruštvene zadatke kao i visokoestetizirane ciljeve. Njegova epska djela: *Dom i svijet* kao posve inovativan spjev u hrvatskoj književnosti, *Kohan i Vlasta* kao povijesni spjev s ekskluzivnom tematikom iz daleke i ‘egzotične’ slavenske povijesti, izrazito romantičarski koncipirane balade, izbor stiha čiji etos priziva samo tijekom visokoestetizirane književnosti, gotovo nikada folklorne — sva ona govore da je Markovićev program bio elitistički, utemeljen na ‘aristokratizmu’ estetičkih normi i kanona. To je, vjerojatno, i bio jedan od razloga što je u književnoj povijesti njegov opus dobio odrednicu “akademskog”, “akademiziranog” romantizma.¹²

III.

Čini se samorazumljivim da Franjo Marković, s naglašenim poetološkim i estetičkim osjećajem i neupitnim afinitetom za visokoestetizirane, klasične vrijednosti europske književnosti, elitist u pitanjima ukusa, s aristokratskim i gotovo klasicistički-winckelmannovskim osjećajem za “prirodnu” hijerarhiju književnih tema, motiva, žanrova i poetika, nije u hrvatskoj književnoj tradiciji mogao naći značajnije uzore i poticaje za vlastito epsko stvaralaštvo. Poetički obrasci folklorne deseteračke epske pjesme u autentičnom, izvornom, nestiliziranom obliku za Markovićeva estetička stajališta bili su — sudeći po svemu — premalog estetskog dosega; to je, vjerojatno razlog da je vrlo rijetko posizao za elementima stila i stiha junačke, epske folklorne pjesme. S druge strane, ni nacionalna književna tradicija ranog novovjekovlja — koju je Marković, kao što

to svjedoči studija o *Osmanu*, vrlo dobro poznao — nije ‘akademskom’ romantiku pružala relevantan poetološki oslonac u vlastitu epskom stvaralaštvu. Tako je jedini književni oblik starije, pretpreporodne nacionalne tradicije za koji je Marković vjerovao da posjeduje visoke estetske kvalitete bila balada. Njegovo visoko mišljenje o tom folklornom obliku potaknuto je, najvjerojatnije, onim predromantičkim i romantičkim estetičkim koncepcijama koje su taj oblik smatrale iznimno vrijednim i po njegovim strukturnim osobinama, ali još više su ga cijenile jer su u tom žanru vidjele uobličene supstancije nacionalnog duha, izvorni, autentični duh svakog naroda, u skladu s idealističkim, herderovskim nacionalnofilozofskim koncepcijama.

Razdoblje preporoda u hrvatskoj je književnosti ostvarilo nekoliko klasičnih epskih djela, a također je bilo vrlo produktivno u oblikovanju lirsko-epskih oblika — balade i romance; s poetološkim, generičkim i estetičkim značajkama tog prethodnog, preporodnog razdoblja Markovićevo epsko stvaralaštvo — ponajprije *Kohan i Vlasta* i balade — ima mnogo više dodirnih točaka nego s onom ranijom nacionalnom epskom tradicijom. Mažuranićeva je *Smrt Smail-age* na Markovića utjecala nekim elementima stila,¹³ ali još više nekim liberalnim idejama i modernim shvaćanjima naroda, državnog suvereniteta, prava svakog naroda na slobodu, državno-pravnim koncepcijama i slično. Naime, iako tradicionalist u pitanjima ukusa, po ideološkim je pak shvaćanjima Franjo Marković odgojen na liberalnim idejama onodobnog građanskog društva, koje je vjerovalo u one ideale što ih je europskoj političkoj i civilizacijskoj kulturi namrla francuska revolucija i filozofski racionalizam. Mnogo više od Mažuranića, na Markovićev spjev *Kohan i Vlasta* utjecao je u doba preporoda posve inovativan Demetrov spjev *Grobničko polje* (1842.), upravo lirsko-epsko-dramska struktura Demetrova spjeva. U slijedu Demetra i Marković oblikuje svoje djelo u velikim panoramskim slikama, a brojni lirski segmenti evociraju atmosferu dalekih povijesnih zbivanja. Interes pripovjedača obaju spjevova jest evociranje prošlosti s pozicija suvremenosti, evociranje povijesti kao daleke, u tminu prošlosti zaronjene priče koja šalje važne poruke suvremenosti. Likovi snažnih strasti, mračne i neprozirne prošlosti, demonskih karaktera — naglašeno byronovske crte — karakteriziraju epske svjetove i jednog i drugog spjeva. Želeći opisom nacionalne prošlosti oblikovati sliku nacionalnog duha u njegovim korijenima — čemu su toliko težili svi romantičari — Demeter je svojim djelom ostvario zahtjevni i visokohijerarhizirani žanr s jasnim nacionalnim programom. A tome nedvojbeno teži i *Kohan i Vlasta*.

Osim Mažuranićeva i Demetrova djela, i neka su Preradovićeva djela mogla biti uzorom *Kohanu i Vlasti*: tematizirajući u *Kohanu i Vlasti* sadržaje relevantne za ideju sveslavenstva, njegov mentalitet i nacionalni duh, Marković se tematski podudara s onim Preradovićevim djelima u kojima se idealiziraju Slaveni i veliča njihova mesijanistička uloga u povijesti (*Kraljević Marko*, neke ode i lirsko-epske pjesme).

Svojevrsni oslon na narativna djela postpreporodnog razdoblja, osobito ona prozna, može se razabrati u Markovićevu epiliju *Povratak pod hrvatskog kralja*. Radnja tog djela, po generičkom statusu na granici između epilija i pjesničke pripovijetke, smještena je u egzotične predjele Bliskog istoka, u Španjolsku i na obale Jadrana, a fabularne linije koje pripovijedaju o avanturističkim i trivijalnoj literaturi bliskim događajima (gusarska otmica, harem, ugrožena nevinost) prepleću se s fabulama koje veličaju svijetle trenutke hrvatske prošlosti (krunidba kralja Tomislava). Epilij je rijetko Markovićevo djelo pisano desetercem, a po svojim je poetičkim osobinama najbliže onodobnoj narativnoj produkciji (Botiću, primjerice) u hrvatskoj književnosti. Istodobno, to je djelo najudaljenije od visokoestetičkih zahtjeva i 'akademskih' poetičkih programa što ih je Marković tako često postavljao vlastitim djelima.

U baladnom stvaralaštvu nije se Marković također morao oslanjati samo na baladeskne oblike europskog romantizma; shvaćanje o visokohijerarhiziranom statusu balade mogao je Marković naslijediti od preporodnih pjesnika. Primjerice, klasik preporodne lirike Stanko Vraz koji je baladu i romancu uveo u hrvatsku književnost i koji je neobično cijenio te književne vrste, tvrdeći da su to epopeje 'u malom', a njihovo podrijetlo dovodio u vezu s nekim folklornim oblicima,¹⁴ poetičkim i estetičkim shvaćanjem balade i romance mogao je utjecati na Markovićeve koncepcije o tim oblicima. A europskoj romantici bliži oblik balade u znatnoj je mjeri obilježio stvaralaštvo Petra Preradovića. Brojne se Markovićeve balade neupitno nadovezuju na Preradovićeve balade naglašeno tragičnog sadržaja, često s egzotičnom tematikom (primjerice *Mujezin*, *Zmija*), a jasno se razabire da su dva pjesnika imala i iste pjesničke uzore: slavensku, konkretno poljsku baladu.¹⁵

Međutim, s djelima koja nastaju između šestog i sedmog desetljeća 19. stoljeća, dakle u poslijepreporodnom razdoblju, a koja djela karakterizira relativno tradicionalna narativna struktura (konzistentno ispričana plošna fabula, linearno oblikovana kompozicija, s konvencionalnim junacima), primjerice sa spjevovima *Pobratimstvo*, *Bijedna Mara* i *Petar Bačić* Luke Botića, Markovićeva epika nema

nikakvih dodirnih točaka. Kao da se iz cjelokupna Markovićeova opusa razaznaje da on želi svjesno, intencionalno prekinuti s linijom kačićevske i deseteračke epike, težeći epskom, naraciji u stihu osigurati mjesto visokohijerarhiziranog umjetničkog roda.

U proznim se žanrovima Marković također nije okušao.¹⁶ Može li se ta činjenica tumačiti kao implicitna Markovićeova polemika s polaganim uvođenjem proze u hrvatsku književnost kao i polemika s prvim raspravama o statusu proznih žanrova u hrvatskoj književnosti¹⁷ — pitanje je koje bi zahtijevalo detaljniju analizu.

Jedino Markovićeovo narativno djelo u stihu koje nije imalo — kako se čini — uzora u nacionalnoj književnosti jest idilični spjev, odnosno stihovana novela *Dom i svijet*.

IV.

Posve je inovativan u hrvatskoj književnosti Markovićeov spjev *Dom i svijet*, u kojem se opjevava sudbina hrvatskog intelektualca, ocrtavaju razni likovi hrvatske provincije i prikazuje mlado hrvatsko društvo u razdoblju Bachova apsolutizma.

Hrvatska književna povijest najviše se bavila tim Markovićeovim spjevom; brojne su studije analizirale odnos *Doma i svijeta* prema stranim uzorima i poticajima, sve tamo od davne Vodnikove,¹⁸ koji je jasno uočio da “(...) nadahnuće i ideju za idilsku epsku pjesan ‘Dom i svijet’ crpao je Marković iz poljačke poezije — u ‘Panu Tadeuszu’, epu Adama Mickiewicza, a ovaj primio je poticaj za svoje najsavršenije djelo iz Goetheova ‘Hermana i Doroteje’.”¹⁹ I studije koje nastaju nakon Vodnikove: Pavletićeva,²⁰ Ogrizovićeova²¹ ili ona S. Papierkowskoga,²² kao i nešto mlađa Barčeva²³ ili pak Mihanovićeova²⁴ istražuju strane uzore i poticaje, ponajprije poljske, u Markovićeovu djelu. Najrelevantnije je s komparatističkog aspekta, po mojem mišljenju, o *Domu i svijetu* pisao poljski kroatist J. Wierzbicki u monografiji *Z dziejów chorwacko-polskich stosunków literackich w wieku XIX*.²⁵ U poglavlju naslovljenom “Poljski romantizam kao slavenska klasika”²⁶ J. Wierzbicki polazi od teze da je za generaciju hrvatskih pisaca 60-tih i 70-tih godina, odgojenih u duhu preporodnih, ilirskih ideala, ali isto tako i radikalnijih u odnosu na demokratske težnje hrvatskog naroda kao i u težnjama za slobodom, poljska prošlost i sadašnjost bila simbolom borbe za slobodu, a poljska romantična poezija

književnim idealom; stoga je razumljivo da su pisci koji su ušli u književnost šezdesetih godina — ponajprije Franjo Marković, a zatim August Šenoa i, na kraju, Josip Eugen Tomić — bili polonofili. Polazeći od književnopovijesnih ocjena Markovićeve djela, J. Wierzbicki tvrdi da je F. Marković bio tipični predstavnik hrvatske kulture šezdesetih i sedamdesetih godina. Za razliku od pisaca preporodnog razdoblja — naglašava Wierzbicki — koji su književnosti namijenili naglašeno preporoditeljsku ulogu, dakle izrazito didaktičko-nacionalne tendencije, F. Marković, nazivan poljednjim hrvatskim bajronistom, jedinim istinskim hrvatskim romantikom, akademskim romantikom, epigonom romantike, obrazovan na najvažnijim tekovinama europske romantike, nastoji uvesti nacionalnu kulturu u europske tijekove, stvoriti djela koja bi nadoknadila propuštene i neostvarene kulturne gubitke u odnosu na one europske.²⁷ J. Wierzbicki kaže: “Ambicija Markovića–pjesnika bilo je svojevršno nastojanje da se izravnavaju gubici, da se nadoknadi kulturno zaostajanje, da se nadoknadi civilizacijsko kašnjenje Hrvatske, pa makar i na uskom prostoru književnosti i akademske humanistike. Ambicija Markovića–pjesnika bila je svojevrсна težnja da se popune lakune u devetnaestostoljetnom hrvatskom pjesništvu, njegova je ambicija bila da se stvore djela koja bi bila istovrsna i istovrijedna s vrhunskim dostignućima drugih nacionalnih književnosti. Ako je u svojim spjevovima Marković nasljedovao Mickiewicza, proizašlo je to iz uvjerenja o nerazvijenosti, nepotpunosti hrvatskog romantizma, u kojem nije bilo djela u žanru *Pana Tadije* i *Konrada Wallenroda*.”²⁸ Jednom riječju, J. Wierzbicki uočio je programatski karakter Markovićeve stvaralaštva.

Dalje se Wierzbicki osvrće na književnopovijesnu literaturu o odnosu F. Markovića prema Mickiewicz²⁹ te konstatira da je posve očigledno i neupitno da je poljska književnost bila jednom od najvažnijih sastavnica Markovićeve književne kulture, da *Dom i svijet* ima uzor u *Panu Tadiji*, a da se “poetski roman” *Kohan i Vlasta* oslanja vrlo jasno na *Konrada Wallenroda*. Isto tako, nastavlja Wierzbicki — i u Markovićeve baladnim pjesmama i u poemi *Povratak pod hrvatskog kralja* jasno mogu razabrati utjecaji poljskih romantika: Mickiewicza, Malczewskoga i Słowackoga.³⁰

Dalje se u svojoj analizi Wierzbicki pozabavio pitanjem žanrovske pripadnosti *Doma i svijeta* te konstatira da se, za razliku od *Pana Tadije* koji pripada žanru nacionalne epopeje, Markovićevo djelo ne može kvalificirati kao epopeja: u *Domu i svijetu* nedostaje epskog razmaha i uzvišenosti, nema u tom djelu velikih epskih

slika i romanesknih, realističnih elemenata *Pana Tadije*: struktura fabule, dramski zapleti — tvrdi dalje Wierzbicki — ne izlaze izvan običnog, “životnog” okvira realističke novele. Jednom riječju, iako se između *Pana Tadije* i *Doma i svijeta* može naći mnogo motivsko-tematskih podudarnosti, ta dva djela pripadaju posve različitim žanrovima, a isto tako oblikuju i posve drukčije slike svijeta. Wierzbicki zaključuje: “Marković je u *Domu i svijetu* vjerni nastavljatelj ilirskih tradicija, tradicija poezije koja se oblikovala pod značajnim utjecajem poetike sentimentalizma i sentimentalističkog viđenja svijeta.”³¹ Određujući *Dom i svijet* generički istodobno kao idilu i kao stihovanu novelu, Wierzbicki pokazuje kako se u svojem djelu Marković ograničio na pripovijedanje povijesti glavnog junaka i nekoliko likova iz njegove najbliže okoline, što je rezultiralo nerazvedenom, novelističkom strukturom fabule *Doma i svijeta*, za razliku od razvedene, romaneskne strukture *Pana Tadije*. Wierzbicki dalje navodi: “Razlike koje dijele Markovićevu poemu od Mickiewiczzeve epopeje (...) proizlaze iz individualnih razlika, razlika književne kulture, umjetnosti obojice pjesnika. Marković je do kraja uronjen u tradicije sentimentalizma; iako zagledan u poeziju velikog Poljaka, nije kao on obrazovan na romanesknoj europskoj književnosti, a jednako kao ni Mickiewicz ne može se osloniti na uzore toga žanra u vlastitoj književnosti. Sternovske, walterscottovske tradicije *Pana Tadije* Markoviću su bile strane i tuđe. Od opisanih događaja Markovića ne dijeli, kao Mickiewiczza, distanca. Pisana iz udaljenosti od samo nekoliko godina priča o razdoblju Bachova apsolutizma u vrijeme svoga nastanka vrlo je aktualna, osobito ako se uzme u obzir njezina politička tendencioznost. Autor *Doma i svijeta* uistinu je u *Panu Tadiji* zamijetio šaroliku epopeju o već minulim vremenima, koja prelazi u bajku-pripovijest o zemlji djetinjstva. Sam je pak, iz perspektive svojih dvadesetak godina, o djetinjstvu mogao pisati jedino kao o nečem proživljenom. I stoga slijedi Mickiewiczza jedino u uskom segmentu — u opisivanju starinskih hrvatskih tipova, prijašnjeg života na selu. Tendencija *Doma i svijeta* ne podudara se s Mickiewiczzevim stajalištem — stajalištem pjesnika svijeta koji je nepovratno minuo. Za Markovića svijet seoskih ljudi i običaja koji opisuje nije svijet koji je nepovratno nestao (...).”³² Nakon detaljne analize fabularnih linija *Pana Tadije*, s jedne, i *Doma i svijeta*, s druge strane, J. Wierzbicki zaključuje da se fabularna shema Markovićeva djela uvelike razlikuje od fabularne sheme Mickiewiczzeve epopeje, da je u *Domu i svijetu* izostao bajkoviti element *Pana Tadije*, te da su Markovićeva fabularna rješenja

bliža istodobno i realizmu i sentimentalizmu. Elegijski zvršetak *Doma i svijeta* — Bruninu odluku da se, nakon Ankine smrti, posveti sreći sina i domovine — poljski kroatist tumači u sentimentalističkom ključu: osnovna je tendencija djela sažeta u paroli nužnosti rada i djelovanja, koje je načelo bilo aktualno još u doba preporoda, a neobično popularno postalo šezdesetih godina.³³

Iscrpnim navodima iz studije J. Wierzbickog nastojali smo s jedne strane upozoriti na vrlo relevantno tumačenje Markovićeve djela, tumačenje koje je jasno pokazalo da je hrvatski pjesnik, ugledajući se na klasično djelo poljskog romantizma, u svojem djelu poticaje prihvaćao i prerađivao u sentimentalističkom kôdu. Na taj je način stvorio inovativno djelo u hrvatskoj književnosti, obogaćujući uvelike hrvatsku poeziju, a istodobno otvarajući pogled na Europu.

U najnovije doba i P. Pavličić³⁴ pozabavio se analizom strukture *Doma i svijeta*, kompozicijom djela, njegovim likovima, funkcijama pojedinih fabularnih linija, odnosom lirskih i realističnih elemenata u djelu. Slično kao i poljski kroatist, i Pavličić na temelju detaljne analize strukture djela zaključuje da je u *Domu i svijetu* “Odnos lirskoga i epskoga ili romantičnoga i realističkog riješen, dakle, u korist prvoga dijela jednadžbe: lirsko i romantično važnije je od epskoga i realističnoga.” Naime, objašnjava dalje Pavličić, u djelu se “(...) Marković trudi da zbivanjima o kojima pripovijeda daje lirski ton i lirsku interpretaciju (...);” dalje Pavličić argumentirano pokazuje da se u djelu “(...) miješaju dvije temeljne tendencije — od kojih smo jednu provizorno nazvali lirskom, a drugu, opet provizorno, realističkom (...).”³⁵ Određujući pak žanrovsku pripadnost *Doma i svijeta* Pavličić smatra da je Markovićeve namjera bila “(...) stvoriti neku vrstu novele — realističke novele — u stihovima. U prilog takvome mišljenju govorilo bi zapažanje o važnosti suvremene tematike u tekstu, pa o motivacijskom sustavu u kojem su likovi uglavnom društveno određeni, pa napokon i o tipu fabule, koji je posve ukorijenjen u običnome i svakodnevnom. Doista, već je višekratno zapaženo kako se iz *Doma i svijeta* doznaje o Hrvatskoj u doba apsolutizma više nego iz ijednoga drugog književnog teksta onoga doba.”³⁶ Analizirajući pak odnos lirskog i epskog, lirskog i ‘realističkog’ u djelu, Pavličić smatra da je autorova intencija bila, doduše, stvoriti romantički spjev, ali da su realistički elementi u djelu prevagnuli: “Realistički su elementi u *Domu i svijetu* (...) realistički na način koji bi možda bio primjereniji noveli ili romanu, nego djelu koje želi biti lirskom interpretacijom suvremene zbilje. Pa koliko god da je lirska sastavnica također

vrlo naglašena — koliko god da je ona (...) dala i najbolje pasaže u tekstu — ipak realističnost, sličnost s empirijskom zbiljom, odnosi prevagu. Otud se stječe dojam kako poruka o idealima, o žrtvovanju i služenju domovini ne uspijeva nadglasati priču o turobnim okolnostima u kojima se nalazi ododobna Hrvatska. To ne rađa nekom vidljivom i štetnom disproporcijom u djelu, ali mu priječi da postane ono što je htjelo biti, naime pravi romantični spjev. *Dom i svijet* prestaje biti poetska interpretacija zbilje, a postaje njezina realistička registracija.”³⁷

Dakle, i Pavličić kao i mnogi stariji proučavatelji *Doma i svijeta* prije njega, a osobito J. Wierzbicki, ističe svojevrsno dvojstvo *Doma i svijeta* na raznim razinama: sadržajno-fabularnoj, stilskoj, a ponajprije na razini predstavljena svijeta. Dok Wierzbicki o tom dvojstvu govori kao o svojevrsnoj opoziciji između sentimentalističkog i realističkog svjetonazora, Pavličić govori o svjetonazorskoj podvojenosti između lirskih, idilskih i realističkih sadržaja, odnosno o sukobu između srca i uma u samog pjesnika.

Osim možebitnih uzora i poticaja, autore navedenih studija najviše su zanimali autorov odnos prema stvarnosti, žanrovske odrednice spjeva, razrada likova kao i ideologemi koje spjev zastupa. Mjesto i značenje epa u kontekstu hrvatske političke stvarnosti — doba je to apsolutizma³⁸ — žanrovske komponente spjeva,³⁹ realistička utemeljenost likova, socijalno-političke motivacije u oblikovanju karaktera,⁴⁰ odnos lirskog i epskog, odnosno romantičkog i realističnog u djelu⁴¹ temeljna su pitanja koja postavljaju navedene studije. Tako je *Dom i svijet* u hrvatskoj književnoj historiografiji jedno od bolje izučenih i analiziranih Markovićevih djela. Jedino što je ostalo po strani zanimanja književnih povjesničara jest određenje ideologije svijeta djela, odnosno svjetonazor koji djelo oblikuje.

Rečeno je već da je — za razliku od *Kohana i Vlaste* i za razliku od Markovićevih balada, koja djela s hrvatskom književnom tradicijom imaju brojnih generičkih, poetičkih i sadržajnih podudarnosti — *Dom i svijet* inovativno djelo u hrvatskoj književnosti. *Dom i svijet* prvi je hrvatski spjev koji opjevava nedavnu prošlost, prvo je narativno djelo u stihu koje opjevava razne slojeve hrvatskog građanskog društva portretirajući suvremene provincijske mentalitete, a inovativno je i po tome što je socijalno-politička motivacija likova gotovo dominantan postupak u oblikovanju Brune, majora Bunića, župnika, učitelja, sudca Ergera, dakle svih muških likova u djelu. Jednom riječju, Markovićev epski prvijenac prvo

je djelo hrvatske književne kulture u kojem se eksponira jasno profilirana građanska ideologija i svjetonazor. Pa iako glavni lik — Bruno — pripada malom plemstvu, njegov je lik oblikovan na elementima mentaliteta građanske inteligencije: to je malo plemstvo “(...) imajući smisla za potrebe višega duševnog života, napose za kulturu ljepote i uglađenosti, prateći duh i tendencije obrazovanoga društva u kulturnom svijetu i nastojeći, da ni ono ne zaostane za njim, to je malo plemstvo imalo uvijek narodnoga ponosa i samosvijesti; ono je stoga uvijek bilo na obrani naših ‘iura regni’, i u svako je vrijeme, dašto prema shvaćanju svojeg doba, vodilo borbu za slobodu i čast narodnu. Zato se to plemstvo, od česti i rad otpora protiv visokoga plemstva, koje se težeći na vlast odvajalo od naroda, priklanjalo inteligenciji, koja je ustajala iz naroda, i pridruživalo se njezinu patriotskom nastojanju — držeći se pozvanim, da spoji narodne težnje, recimo, demokratski duh s aristokratizmom kulture; bilo je tako učesnikom u stvaranju društvene vrste, koja je, imajući pred očima dobro i napredak naroda, nastojala, da narod uzdigne k sebi, u stvaranju onoga građanstva (buržoazije), koje se narodu predaje po osjećaju i intenciji, a po smislu se drži oplemenjena kulturnog duha, te mu ne bi bilo krivo reći, da je doista u neku ruku nosilo u duši ‘dom i svijet’: u srcu narod, u duhu čovječnost.”⁴²

Jednom riječju, motivsko-tematskim i svjetonazorskim komponentama *Dom i svijet* je na idejama demokratskog građanskog svijeta, konkretno mladog hrvatskog građanskog društva oblikovan spjev, a isto tako i prvi spjev koji kao glavni lik eksponira lik hrvatskog intelektualca. Ideologemi koje strategija spjeva podržava, zagovarani društveni, politički i etički stavovi, aksiologija u koju spjev uvjerava — sve te vrijednosti u *Domu i svijetu* neprijeporno su derivirane iz svjetonazorskih sastavnica građanskih ideologija. Spomenut ćemo samo neke sadržajne elemente tog svjetonazora: pravo pojedinca na slobodu izbora, slobodna volja kao pokretač djelovanja; znanje i naobrazba kao apsolutne vrijednosti; ljubav prema ženi, obitelji i domovini kao vrhunske ljudske vrijednosti; svijest o promjenljivosti ljudskog karaktera i ljudske sudbine pod utjecajem politike (oprimjereno u liku Brune, majora Bunića i učitelja); crte blagog antiklerikalizma (eksponirane u liku starog majora i u odnosu majora i svećenika); kroz fabularnu liniju ljubavi Anke i Brune i njihova izvanbračnog djeteta ne opravdava se doduše tjelesna ljubav, ali se ni jednom riječju ni ne optužuje; kroz lik učitelja ocrtava se egzemplarna sudbina hrvatske inteligencije; antigermanizatorske ideje oblikovane

u liku sudca Ergera; u motivu prolaska hrvatske vojske na talijansko ratište eksponirani su ideologemi hrvatskog domoljublja i pacifizma; kroz motiv Brunina otpuštanja iz službe bunt protiv antinacionalnih i nedemokratskih postupaka vlasti itd. Tim se elementima *Dom i svijet* razlikuje kako od hrvatskih spjevova koji su mu prethodili, tako i od onih koji nastaju u isto doba kada i Markovićevo djelo. Ni jedan ep ili spjev do tada u hrvatskoj književnoj kulturi nije opisao hrvatskog intelektualca, ni jedan spjev nije portretirao čitavu galeriju građanskih mentaliteta, ni jedan spjev do tada nije opjevao nedavnu prošlost, konkretno povijesno vrijeme, i to pripovjedaču (odnosno autoru jer se ta dva glasa u spjevu ponekad identificiraju) vrlo blisko vrijeme, određeno konkretnom političkom i društvenom zbiljom. *Dom i svijet* razlikuje se i od modernijih spjevova onodobne hrvatske književnosti, primjerice od Kazalijeve *Zlatke* (1856), spjeva koji će sve do 20. stoljeća ostati nenadmašen po širini i dubini oblikovanja naslovnog ženskog lika. Pa iako se Markovićeve spjev s Kazalijevim u odnosu na prikazivanje ženskih likova nikako ne može mjeriti jer su portreti žena u *Domu i svijetu* eksponirani plošno i shematizirano romantički, Markovićeve spjev od Kazalijeva po širini zahvata u društvene i političke sadržaje mnogo kompleksniji. Razlikuje se, dakle, *Dom i svijet* od *Zlatke* — koja je temom, fabulom i motivacijama izrazito romantički spjev (apologija slobodne ljubavi, te posljedično tome svijet djela čije tematske sastavnice proizlaze jedino iz ocrtavanja hipertrofirane emocionalnosti) — socijalno-političkim motivacijama likova, portretima muških likova građanskog svijeta, likovima u oblikovanje kojih pripovjedač često unosi, uz neobično mnogo realističnosti, i crte neobične prisnosti a ponekad i humora i ironične distance. *Dom i svijet* razlikuje se od *Zlatke*, a i drugih spjevova tog razdoblja pripovjedačevim stavom i narativnim strategijama koje ga približuju novelističkoj tradiciji, konkretno — unatoč brojnim razlikama — Puškinovu *Evgeniju Onjeginu* i Mickiewiczzevu *Panu Tadiji* i zbog čega se *Dom i svijet* često određuje kao novela u stihu. Isto tako, za razliku od Botićevih spjevova u kojima se eksponiraju antiturske teme, sa shematiziranim, po načelu “dobro -zlo” oblikovanim likovima, koji su podređeni bezvremenskoj kršćanskoj etici i herojstvu, s radnjama smještenima ili u daleku prošlost ili u egzotične, bosanske krajeve, Markovićeve spjev oblikuje konkretan prostor i suvremeno vrijeme, određeno ponajprije političko-socijalnim odrednicama, likove koji su i u karakteru i u djelovanju određeni tim prostorom i vremenom. Jednom riječju, nepostojanje antiturske

tematike, nepostojanje hipertrofirane romantičarske emocionalnosti, nepostojanje čvrste fabularne osnove koja bi oblikovala ideologeme tradicionalne, kačićevske epike, europskiji, ekskluzivniji jedanaesterac za razliku od folklornog i kačićevskog deseterca, s jedne strane, a odustajanje od naracije koja bi se temeljila samo na opisu i analizi jednog lika, njegove hipertrofirane emocionalnosti, s druge strane — sve su to elementi koji govore u prilog tezi da Marković intencionalno piše inovativan spjev, te da su navedeni ‘nedostaci’ u stvari svojevrsni minus-postupci koji izražavaju autorovu težnju da oblikuje moderan spjev utemeljen na aksiologiji građanskih svjetonazora.

Dom i svijet oblikuje prostor hrvatske provincije kao svoj epski prostor: za razliku od Puškinova Evgenija Onjegina i Mickiewiczewa Pana Tadije, koji oblikuju svijet plemićkih kurija, radnja *Doma i svijeta* smještena je u prostor koji se ponajprije može odrediti kao hrvatska provincija. I s obzirom na prostor koji oblikuje, *Dom i svijet* inovativan je, dakle, u hrvatskoj epici jer takav prostor nikad do Markovića nije bio mjestom epske radnje. I od svojih se slavenskih uzora *Dom i svijet* razlikuje koncepcijom prostora. Iako, naime, u nekim segmentima prostor *Doma i svijeta* podsjeća na prostore radnje *Evgenija Onjegina* i na epske prostore *Gospodina Tadije*, prostor hrvatske provincije u Markovićevo djelo nema nikakvih podudarnosti s poljskim ili ruskim plemićkim kurijama, a Moskva u Puškina ili Vilno u Mickiewicza ne mogu biti istoznačnicom onoga “svijet” iz naslova Markovićevo djela: hrvatskom je epiku pojam *svijet* samo neodređeno mjesto intelektualnog bijega ili faustovske čežnje glavnog junaka, dok su Puškina ili Mickiewiczu sjeverni gradovi prostori u kojima su aristokratski likovi njihovih spjevova normalno provodili dio svojega života. Stoga bi, možda, naslov Markovićevo spjeva, odnosno ono ‘i’ u naslovu, trebalo razumjeti ne sastavno, ne povezano, nego kao svojevrsnu antitezu koja signalizira antagonistički odnos navedenih epskih prostora. Vrijeme epa je točno određeno, i to političkim odrednicama: to je vrijeme kraja apsolutizma. A Mickiewiczovo djelo oblikuje vrlo daleko, minulo vrijeme. I po portretima likova u tom prostoru i vremenu, karakterističnima za strukturu društva svake provincije (župnik, učitelj, sudac) — Markovićevo je djelo izrazito građanski spjev. Glavni lik spjeva Bruno potječe, doduše, iz plemićke obitelji, ali niže, a portretiran je isključivo u svojim građanskim, intelektualnim osobinama. I po čestim socijalnim motivacijama likova Markovićevo spjev pripada svijetu građanskih vrijednosti: svi muški likovi određeni

su svojim podrijetlom, ali još više svojim socijalnim statusom, te njihovo djelovanje proizlazi iz njihovih socijalnih obilježja, kako to naglašava P. Pavličić u svojoj studiji o *Domu i svijetu*, argumentirajući svoju tezu o realističnosti djela.

Bez obzira na to stoji li Markovićev spjev periodizacijski na razmeđu sentimentalizma i realizma (Wierzbicki) ili na razmeđu romantike i realizma (Pavličić), *Dom i svijet* narativno je djelo u stihu koje je većim dijelom svojih strukturnih elemenata — koncepcijom likova, vremena i prostora, statusom pripovjedača, narativnim strategijama, a ponajviše eksponiranom građanskom ideologijom — moderno epsko djelo, oslobodivši žanr epa tradicionalnih poetičkih vrijednosti i konzervativnih kanona i normi o smislovima i značenju epskih svjetova, djelo koje je žanr epa oslobodilo, primjerice, epske norme o radnji smještenoj u daleku prošlost, o oblikovanju herojskih tema i junačkih likova, o nužnosti eksponiranja neke opće, apstraktne ideje, svevremenih etičkih vrijednosti i slično. I po formalnim osobinama, kako je književna historiografija jasno pokazala,⁴³ spjev odstupa od kanona klasične epske strukture: *Dom i svijet* komponiran je, naime, kao niz genre-sličica, kao kolaž po tonu raznorodnih i različitih epizoda, u kojima se naracija često prekida opisno perspektiviranim dijelovima, a pripovjedač spjeva nije distancirani epski pripovjedač (kakva ćemo naći u *Kohanu i Vlasti* i u baladama i romancama), nego pristrani, angažirani pripovjedač koji često 'ulazi' u radnju; ponekad je taj pripovjedač nalik na pripovjedače sentimentalističke proze, ponajviše po prisnu i toplu odnosu prema likovima, nerijetko ih obavijajući blagim humorom, preplećući tako svoj ekstatični, uzvišeni patetični stav s tonovima nižeg registra. Društveno angažirano djelo, uzvišeno po svojoj elegičnoj završnici u kojoj slijedi poruke preporodnog razdoblja (rad i sreća za domovinu), blago i sentimentalističko u opjevavanju privatnih sudbina junaka, trpko po političkim sadržajima, *Dom i svijet* i generički i poetološki i motivsko-tematski sinkretično je djelo koje sintetizira mnogobrojne stilskoformacijske elemente književnosti 19. stoljeća.

Svim tim osobinama Markovićev prvijenac ima brojnih podudarnosti sa Šeninim pripovijetkama i romanima iz suvremena života. Kao i Šenoa u nizu pripovijedaka i romana (*Prijan Lovro, Branka, Mladi gospodin, Vladimir, itd.*), i Marković u *Domu i svijetu* oblikuje neprijeporno građanske karaktere i svijet građanskih vrijednosti, a oblikuje ih, kao i *magnus parens* hrvatskog romana, postupcima i stilovima raznorodna književnog podrijetla.

Ova je analiza nastojala pokazati da u *Domu i svijetu* ni jedan od estetičkih zahtjeva za rod epsko, zahtjeva normiranih u Markovićevim teoretskim poetičko-estetičkim spisima u kojima govori o lijepom u svakom, pa i u epskom djelu, nije ostvaren, za razliku od drugih njegovih narativnih djela, za razliku od *Kohana i Vlaste*, balada i romanci ili pak za razliku od *Povratka pod hrvatskog kralja*, djelâ koja su u mnogo većoj mjeri podvrgnuta poetičkim načelima tradicionalne epske poetike, odnosno Markovićevu shvaćanju epskog. Tako je Markovićev prvijenac, ne oslanjajući se ni na autorove estetičke koncepcije niti na domaću epsku književnost, ostvario nove vrijednosti u hrvatskoj književnoj kulturi, nedvojbeno pridonoseći onim procesima kojima se hrvatska književna kultura preoblikovala u modernu građansku kulturu.

BILJEŠKE

¹ Usp. o tome: K. Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, Zagreb 1917.

² O F. Markoviću kao estetičaru usp.: A. Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, Zagreb 1974 (prvi put studija je objavljena u "Radu" JAZU, knj. 224, Zagreb 1921); Z. Posavac, *Estetika u Hrvata*, Zagreb 1986.; V. Švacov, *Franjo Marković*, u *Teatar i teorija*, god. I, br. 2, Zagreb 1995, str. 27-47.

³ Z. Kravar, *Ideja drame kod Franje Markovića*, u zborniku *Dani Hvarskog kazališta; XIX. stoljeće*, Split 1979, str. 205.

⁴ Usp. o tome: *O baladah i romancah*, "Vienac", br. 44, 1869. i *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*, pos. otisak iz CXXXVIII. knjige "Rada" JAZU, Zagreb 1899.

⁵ Z. Kravar, nav. djelo, str. 201.

⁶ Usp. o tome: A. Flaker, *Književne poredbe*, Zagreb 1968. U studiji "Nacrt za periodizaciju novije hrvatske književnosti" navedene knjige Flaker predlaže da se razdoblje od 1836-1865. smatra jednom književnom epohom, argumentirano pokazujući da je u tom razdoblju dominantno obilježje književnosti bila "(...) posvemašnja podređenost nacionalnoj društvenoj funkciji, zadacima konstituiranja moderne hrvatske nacije (...)"; nav. djelo, str. 29-36.

⁷ Usp. o tome A. Flaker, nav. djelo, str. 32.

⁸ Ibid., str. 32.

⁹ Usp. o tome: B. Vodnik, *Franjo Marković; studija*, Zagreb 1906.

¹⁰ Usp. o tome: J. Wierzbicki, *Z dziejów chorwacko-polskich stosunków literackich w wieku XIX*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970.

¹¹ Usp. o tome: B. Vodnik, nav. djelo, K. Pavlečić, nav. djelo, J. Wierzbicki, nav. djelo.

¹² Usp. o tome: A. Flaker, *Stilske formacije*, Zagreb 1976. Flaker kaže: "Kako romantizam u hrvatsku književnost dospijeva relativno kasno, kada je već u Evropi kanoniziran, to se on pojavljuje i u "akademiziranom" obliku, dijelom već u Petra Preradovića, napose pak u Franje Markovića (...)" (nav. djelo., str. 128).

¹³ Usp. o tome: K. Pavlečić, nav. djelo.

¹⁴ Usp. o tome: S. Vraz, *Izjasnjenje*; Predgovor baladama i romancama u knjizi *Pjesnička djela II. Glasi iz dubrave žeravinske. Gusle i tambura I-II*, prir. S. Ježić, Zagreb 1954, str. 97-98.

¹⁵ O Preradovićevu odnosu prema poljskom romantizmu usp. J. Wierzbicki, nav. djelo, str. 84-88.

¹⁶ F. Marković se u prozi okušao jedino kao prevoditelj: u "Vijencu" je objavio svoj prijevod Turgenjevljeve novele *Brigadir* ("Vijenac", br. 15, god. 1869).

¹⁷ Usp. o tome K. Nemeč, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb 1994. (Za razumijevanje statusa romana i proze uopće u tom razdoblju osobito je važno poglavlje "Prvi naši izvorni roman", str. 49-78.)

¹⁸ B. Vodnik, nav. djelo.

¹⁹ B. Vodnik, nav. djelo, str. 5.

²⁰ K. Pavlečić, nav. djelo.

²¹ M. Ogrizović, *Uvod*, u: *Dom i svijet; idilska pjesan Franje Markovića*, uvod i komentar napisao M. Ogrizović, Zagreb 1923.

²² S. Papierkowski, *Echa mickiewiczowskie w poemacie Franciszka Markovicia 'Dom i świat'*, pos. otisak iz "Pamiętnik Lubelski", Lublin 1934.

²³ A. Barac, *O Markovićevu 'Domu i svijetu'*, predgovor u: Franjo Marković, *Dom i svijet*, Zagreb 1948.

²⁴ N. Mihanović, *Franjo Marković*, uvod u knjizi: *Franjo Marković, Lavoslav Vukelić, Andrija Palmović, Rikard Jorgovanić, Izabrana djela*, priredio N. Mihanović, PSHK, knj. 44, Zagreb 1970.

²⁵ Wrocław - Warszawa - Kraków, 1970.

²⁶ Budući da je studija J. Wierzbickog relativno nepoznata hrvatskoj stručnoj javnosti, detaljnije ćemo iznijeti stavove poljskog kroatista o Markovićevu spjevu.

²⁷ J. Wierzbicki, nav. djelo, str. 112-115.

²⁸ Ibid., str. 119.

²⁹ Analizom odnosa F. Markovića prema Mickiewiczu detaljno se pozabavio B. Vodnik u svojoj monografiji, a poslije njega S. Papierkowski. Krajem šezdesetih godina 20. stoljeća o odnosu te dvojice pisaca ponovo je pisao S. Subotin (*Franja Marković a literatura polska*, u: *Literatura. Komparatystika. Folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, Warszawa, 1968.

- ³⁰ J. Wierzbicki, nav. djelo, str. 120.
- ³¹ Ibid., str. 122.
- ³² Ibid., str. 123.
- ³³ Ibid., str. 125-126.
- ³⁴ P. Pavličić: *Jedno čitanje Doma i svijeta*, u zborniku *Komparativna povijest hrvatske književnosti; zbornik radova I. (XIX. stoljeće)*, ur. D. Duda i dr., Split 1999, str. 108-132.
- ³⁵ P. Pavličić, nav. djelo, str. 120. i 126.
- ³⁶ Ibid., str. 126-127.
- ³⁷ Ibid., str. 128.
- ³⁸ Usp. o tome: K. Pavletić, nav. djelo; A. Barac, nav. djelo
- ³⁹ O problemu žanrovske određenosti *Doma i svijeta*, usp. M. Ogrizović, nav. djelo; J. Wierzbicki, nav. djelo; P. Pavličić, nav. djelo.
- ⁴⁰ O tome usp. A. Barac, nav. djelo.
- ⁴¹ Osim P. Pavličića, o tom je problemu pisao i B. Vodnik. Usp. nav. Vodnikovu monografiju.
- ⁴² A. Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, Zagreb 1974, str. 124.
- ⁴³ Usp. o tome: J. Wierzbicki, nav. djelo; P. Pavličić, nav. djelo.